

Els monuments de Setmana Santa.

Arquitectura efímera al departament dels Pirineus Orientals (França): sistemes de presentació i conservació preventiva. Els casos de Planès, Calmella i La Tor de Querol.

El departament francès dels Pirineus Orientals, l'històric Rosselló, atresora un conjunt extraordinari de monuments de Setmana Santa o de Dijous Sant, manifestació plàstica representativa de l'anomenada arquitectura efímera.

El present article recull, a través de tres exemples procedents de les esglésies de Planès, Calmella i La Tor de Querol, les característiques tipològiques i estructurals dels monuments conservats, i les diferents solucions aportades pels conservadors-restauradors en els sistemes de presentació i exhibició, condicionades pels materials amb els quals estan fabricats els monuments i també pels espais que els acullen.

Holy Week Monuments. Ephemeral Architecture in the Eastern Pyrenees Region (France): Methods of Presentation and Preventative Conservation. The cases of Planès, Calmeilles and Latour-de-Carol

In the French region of the Eastern Pyrenees, the historical Roussillon, there is an extraordinary wealth of Holy Week or Maundy Thursday monuments representative of the artistic expression of so-called ephemeral architecture.

This article incorporates, using three examples from the churches of Planès, Calmeilles and Latour-de-Carol, the typological and structural characteristics of the preserved monuments, and the different solutions provided by the curators-restorers in the presentation and exhibition processes, influenced by the materials used to produce the monuments as well as the settings.

Voravit Roonthiva. Màster en Direcció de projectes de conservació-restauració per la Universitat de Barcelona i diplomada en Conservació i Restauració d'Escultura per l'ESCRBCC. *Masters Degree in Preservation and Restoration Project Management from the University of Barcelona and Diploma in the Preservation and Restoration of Sculpture from the ESCRBCC.*
voravit@conservadors-restauradors.com

Paraules clau: monument de Dijous Sant, arquitectura efímera, conservació preventiva, estructures auxiliars de suport, exposició, el Rosselló.
Keywords: Maundy Thursday monument, ephemeral architecture, preventative preservation, auxiliary support structures, exhibition, Roussillon.

Data de recepció: 17-10-2016 > **Data d'acceptació:** 20-10-2016 / **Date received:** 17-10-2016 > **Date accepted:** 20-10-2016.

INTRODUCCIÓ

Els monuments de Dijous Sant o de Setmana Santa, també anomenats “casa de reserva”, són el resultat plàstic d’una litúrgia religiosa molt popular i arrelada a la mediterrània occidental fins a la meitat del segle XX.

Arraconats i oblidats durant molts anys, el *Centre de conservation et restauration du patrimoine* (CCRP), institució depenent del *Conséil General des Pyrénées-Orientales*, va endegar a partir de l’any 2002 un ambiciós i vast projecte, anomenat *Plant-Objet 66*, de recuperació dels conjunts encara conservats, provinents en major part d’esglésies rurals i d’ermites, i que, en la majoria dels casos, es trobaven en un estat de conservació lamentable, amb perill de pèrdua material irreversible. [1] i [2]

El projecte en el qual s’emmarca, encara en curs, està essent complex i exhaustiu, atès que abasta tots i cadascun dels béns culturals que custodien les esglésies. Té com a objectiu inventariar, catalogar, recuperar, protegir i difondre el patrimoni material del territori.

Ara com ara el resultat d’aquest treball ha determinat que a la Catalunya del Nord es conserven uns 40 monuments de Dijous Sant, dels quals tan sols dos conjunts s’han conservat complets.

[1] El monument de Prats de Molló, emmagatzemat a la tribuna de l’església, abans de la seva recuperació.

[2] Baixada del monument de Prats de Molló de la tribuna per procedir a la seva intervenció (Fotografies: V. Roonthiva).

[3] Monument d'Espirà de Conflent. Sarges lliures en disposició d'arc de triomf. Aquest exemple es troba exposat permanentment en una capella lateral de l'església i és un dels exemples més antics del departament, de mitjans del segle XVIII (Fotografia: V. Roonthiva).

Cal dir que, amb motiu de la mostra *Il gran teatro dei Cartelami* que va tenir lloc al Palazzo Ducale de Gènova (Itàlia), l'any 2013, els monuments del departament que van ser cedits en préstec van ser declarats *Monument Historique*, la màxima distinció i protecció atorgada a qualsevol obra patrimonial a l'Estat francès.

Posteriorment, a l'estiu de l'any 2016 i fins a la primavera de 2017, el CCRP va decidir exposar una selecció de monuments restaurats, amb la doble finalitat de donar a conèixer la labor de la institució i, a la vegada, divulgar aquest patrimoni desconegut. Aquesta mostra ha permès al públic i als estudiosos contemplar conjunts que no sortien a la llum des que la litúrgia que els va generar va desaparèixer.

DEFINICIÓ

El monument de Dijous Sant es defineix com un conjunt, més o menys complex, de mig o gran format, constituït per una o diverses teles, així com altres elements decoratius que el complementen i l'enriqueixen. Aquest conjunt s'instal·lava només per Setmana Santa, i es disposava en una de les capelles secundàries o a l'altar major dels temples. Per tant, la "casa de reserva" era un escenari teatral que es muntava dins de les esglésies, que creava un espai fictici i temporal amb una finalitat sagrada, litúrgica i simbòlica. **3**

FUNCIÓ DEL MONUMENT

El monument, com a espai que acollia el sepulcre de Crist, era l'element principal al voltant del qual giraven els actes de la Setmana Santa, el moment més important del calendari litúrgic cristià.

Així, el tabernacle o sagrari, que se situava en una posició privilegiada del muntatge, al capdamunt d'uns esglaons de fusta, acollia el Santíssim Sagrament que es consagrava el Dijous Sant, i que prèviament havia estat portat en processó.

L'endemà –Divendres Sant–, l'hòstia consagrada es transferia a l'altar major i, seguidament, un crucifix es dipositava al damunt dels esglaons.

Quan acabaven les celebracions, el monument es desmuntava totalment, i les imatges i els retaules de l'església que havien estat guardats o tapats durant la Setmana Santa, es restituïen.

Com a escenografia teatral, es feia ús d'arquitectures i perspectives fingides, amb elements de tramoia, que sovint anaven acompanyades d'escenes narratives del cicle de la Passió de Crist, les quals havien d'accentuar encara més el dramatisme de la litúrgia i l'emotivitat del moment. **4 i 5**

5

[4] Detall de l'interior de la "casa de reserva" de Calmella. Sarges amb bastidor en disposició de pavelló. Aquest conjunt té la particularitat de conservar tots els elements que constitueixen un monument.

[5] Monument de Dorres. Disposició d'arc de triomf amb efecte tridimensional per successió de teles (Fotografies: V. Roonthiva).

ÀMBIT GEOGRÀFIC I CRONOLOGIA D'ÚS

Aquesta celebració va ser un fenomen que va proliferar en els territoris de la mediterrània occidental (Ligúria –on se'ls anomena *cartelami*–, Còrsega –*sepolcru*–, Sardenya, el Rosselló, les Balears, i a l'anomenada Catalunya Vella), però també va estar present en altres indrets del nord de la península Ibèrica (nord d'Aragó, País Basc i Navarra).

És probable que l'origen del monument derivi de les celebracions paralitúrgiques medievals, i el primer document referit a aquesta tradició està datat a mitjans del segle XVI.

Arran del Concili de Trento (1545-1563), els segles del Barroc van ser els moments d'esplendor d'aquesta manifestació religiosa i plàstica, que va perdurar fins a la dècada de 1960, quan va ser suprimida pel Concili Vaticà II. Aquest fet va comportar la ràpida desaparició d'aquesta litúrgia en gairebé tots els territoris on es practicava, d'altra banda molt arrelada i, com a conseqüència lògica i immediata, els monuments van acabar llançats o simplement, abandonats a la seva sort.

CARACTERÍSTIQUES TÈCNIQUES I TIPOLÒGIQUES DEL MONUMENT DE SETMANA SANTA AL ROSSELLÓ

Excepte a les catedrals o als temples més importants, on s'encarregaven monuments ambiciosos als millors artífexs del moment (escultors, pintors, dauradors...), les parròquies més modestes s'havien de conformar amb els artesans que tenien més a prop, molt més econòmics, que fabricaven els monuments tan bonament com eren capaços de fer, amb materials i tècniques més aviat pobres, proporcionant als clients, això sí, obres efectistes de gran colorit i monumentalitat, però caracteritzades per presentar un estil pictòric popular i, en alguns casos, naïf. Aquest aspecte sovint complica la datació dels conjunts, però s'estima que la major part dels conservats al departament corresponen al segle XVIII i principis del XIX.

La tela era el material habitual per fabricar les "cases de reserva", i era la tela de tipus sarja les més emprada, ja que ofería una bona resistència a la manipulació, i també la possibilitat de construir obres de mides considerables. Una gran part dels monuments conservats a la Catalunya del Nord presenta la característica d'estar formada per teles sense bastidor. Podríem assegurar que les teles lliures constituïen una tipologia freqüent? No ho sabem del cert; la manca de documentació no ajuda a aclarir-ho, però cal pensar que el fet de no presentar estructures rígides ha estat precisament el factor determinant que ha afavorit la conservació d'aquesta tipologia de monument, car era més fàcil enrotllar-les

per al seu emmagatzematge, de manera que ocupessin així poc espai, i que es facilités la seva preservació, inclús quan ja van deixar de ser útils.

La tècnica pictòrica més habitual, amb o sense capa de preparació, era el tremp o la pintura a l'oli –o combinant les dues tècniques a la vegada–, i les teles podien estar pintades per una o per ambdues cares.

Tipològicament i a grans trets, al Rosselló trobem tres tipus de monuments segons el sistema estructural amb els quals van ser concebuts, independentment del nombre de teles que els conformaven:

- **Simple:** sarges lliures, suspeses o penjades per la vora superior.
- **Compost:** teles amb bastidor amb o sense un sistema d'estructura auxiliar.
- **Mixt:** combinació de teles lliures amb teles amb bastidor.

D'altra banda, i segons la disposició de les sarges dins de la capella, podem distingir dos tipologies freqüents: en forma d'arc triomfal –amb o sense efecte tridimensional per col·locació successiva de diverses teles– i en forma de pavelló, on l'espai es configura com una caixa.

Així mateix, els monuments s'associaven amb altres elements decoratius i simbòlics, que proporcionaven un resultat encara més vistós i monumental, accentuant la perspectiva i a la vegada el dramatisme que el moment requeria. D'aquesta manera, apareixen figures de soldats retallades en fusta, imatges de Crist fetes de paper maixé, balustrades arquitectòniques fingides, canelobre de tenebres, estendards, espelmes i ciris, flors, etc.

Cal dir que són pocs els monuments que han conservat els elements de subjecció i les estructures auxiliars de suport, ja que s'utilitzaven sobretot llistons de fusta poc resistents i treballats, sovint reaprofitats, i que tenien la propietat de donar lleugeresa i facilitar la manipulació. Com que eren elements fàcilment substituïbles podien ser renovats periòdicament.

Finalment, al departament existeixen casos de teles reaprofitades, que podien ser en origen monuments més antics (Dorres, la Cerdanya) o d'origen més dubtós (Prats de Molló, el Vallespir). **6 - 8**

EL MUNTATGE DEL MONUMENT, UNA TASCA COL·LECTIVA

El monument s'instal·lava sempre en el mateix espai any rere any i, per tant, aquest es dotava permanentment de corrioles i politges, que facilitaven el muntatge, i d'elements d'ancoratge que fixaven el conjunt (escàrpies, grampillons, bagues...).

[6] Detall del sistema de subjecció i suspensió de les sarges del monument d'Espirà de Conflent.

[7] Revers dels plafons del monument de Dorres, on s'observen unes pintures més antigues.

[8] Monument de l'església de les Santes Justa i Rufina a Prats de Molló. La seva disposició és única i original al departament (Fotografies: V. Roonthiva).

Atès el caràcter efímer de la instal·lació, aquesta s'havia de muntar en qüestió d'hores i els treballs començaven i acabaven dins la mateixa jornada, normalment el Dimecres Sant. Per facilitar l'acoblament, el monument es concebia amb sistemes estructurals simples, pràctics i efectius, però que podien arribar a ser precaris. El muntatge anava a càrrec dels homes de la parròquia, mentre que les dones s'encarregaven de guarnir el monument amb flors, espelmes i draps.

Per regla general, les parts de més qualitat artística o significació dels conjunts es guardaven per a l'any següent; així, les teles s'enrotllaven en pals, els esglaons es desmuntaven i, si calia, s'arreglaven o es modificaven segons les necessitats.

INSTAL·LACIÓ I EXPOSICIÓ DELS MONUMENTS RESTAURATS. CONSERVACIÓ PREVENTIVA

El CCRP ha tingut un paper fonamental en la recuperació d'un nombre important de monuments del departament, dirigint i coordinant els equips interdisciplinaris que han anat participant en el projecte, tant dels estudis previs com de la restauració posterior.

La pregunta "Què en fem del monument un cop acabats els treballs de restauració?" va generar dos debats als equips participants, que voltaven entorn de l'ús i vida posterior de tots i cadascun dels conjunts intervinguts.

En primer lloc, hi havia la qüestió de la conservació preventiva i la tornada de les peces als seus llocs d'origen, això incloïa la manipulació i la dificultat de l'emmagatzematge d'unes obres de gran format en uns espais reduïts i, generalment, amb manca de condicions òptimes.

En segon lloc, hi havia un interès, tant de les comunes com dels tècnics del CCRP, de fer de nou funcionals totes les obres, tot i que deslligades completament de la litúrgia per la qual van ser concebudes, és a dir, possibilitar el muntatge, instal·lació i exposició de tots els conjunts, de manera temporal o permanent, com a obres patrimonials i testimonis d'una època i d'una societat. El muntatge havia de poder ser factible inclús si el monument s'hagués conservat fragmentat.

Aquestes dues qüestions van derivar en les següents premisses, relatives a la instal·lació i manipulació dels conjunts, però també als espais que els havien d'acollir:

a. El monument, vinculat a un determinat espai de l'església, ha de poder ser instal·lat en la seva ubicació original, sempre i quan aquesta reuneixi les condicions adequades de conservació i de seguretat, però a més a més, com a instal·lació temporal, no ha d'interferir en la litúrgia o funcionament quotidià del temple.

b. La disposició i instal·lació de les diferents parts del monument ha de respectar, sempre que es pugui i l'espai ho possibiliti, la distribució original en la qual van ser concebudes, tenint en compte que hi poden manca elements constitutius. En alguns casos, la falta de documentació escrita o gràfica ha derivat en una proposta de distribució i disposició hipotètica gràcies a una comparació per analogia de tipologia d'altres exemples existents i ben documentats, tot i que amb cautela i reserves, atès que cada monument és particular i únic.

c. Es prioritza l'emmagatzematge del monument com a conjunt —elements decoratius i estructures auxiliars de muntatge—, dins de la mateixa església, en els seus annexos o en un espai proper, sempre amb garanties que l'espai destinat a tal fi compleixi unes mínimes condicions de seguretat i de conservació. L'emmagatzematge s'ha de realitzar sempre amb tots els elements ben identificats i degudament embalats, procurant guardar totes les parts en un mateix espai per evitar la dispersió.

d. Formar a les persones responsables del patrimoni de cada comuna sobre la correcta manipulació, protocols i procediments a seguir a l'hora del muntatge, desmuntatge i embalatge del monument.

LES NOVES ESTRUCTURES AUXILIARS DE SUPORT AMB PERFILS D'ALUMINI ANODITZAT

La varietat tipològica i estructural, l'estat de conservació i les necessitats específiques dels diferents casos han condicionat els processos de conservació-restauració dels conjunts. En línies generals, podem dir que els criteris d'intervenció han estat comuns per a tots els monuments intervinguts —mínima intervenció i respecte a la integritat física i històrica de l'objecte—, tot i que les solucions adoptades respecte als sistemes i les estructures auxiliars de suport per muntatge han estat més heterogènies. Cal dir que la restauració dels monuments ha estat realitzada linealment i progressiva en el temps, és a dir, per campanyes successives, fases i per diversos equips.

Des del punt de vista de la conservació, podem distingir dos grans grups de monuments: els que han conservat els

elements estructurals i d'ancoratge originals i els que els han perdut. Com a norma general, s'han respectat les estructures auxiliars de suport i subjecció del primer grup, reforçant i millorant l'estabilitat estructural si s'esqueia, a fi de garantir una bona i segura instal·lació. Per contra, en aquells conjunts que havien perdut els elements estructurals, es van haver de concebre i fabricar uns de nous.

Cal dir que, per a la construcció de les noves estructures auxiliars, es van utilitzar perfils d'alumini anoditzat Norcan®-Metrikal®, desenvolupats per fer-se servir amb caragols M8 estandarditzats. Disponibles en diverses mides, el perfil estàndard és de 45 x 45 mm, d'una llargària màxima de 6 m, amb una ranura que recorre tota la longitud en les quatre cares, d'una amplada de 13,5 mm, que permet que cargols i visos, sigui quina sigui la forma de la cabota, puguin entrar per la ranura. Tots els elements necessaris per a la unió dels perfils poden ser també d'alumini anoditzat i, en ser un material que es fa servir per construir mobiliari industrial i suports per a aparells, existeix un ventall ampli d'accessoris (frontisses, potes graduables, poms de porta, etc.) que permeten construir estructures versàtils, adaptables i funcionals. A Catalunya és un material que va ser introduït pel Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya (CRBMC) per construir les estructures auxiliars de suport per retaules i taules policromades.

A més a més, per les característiques de l'alumini anoditzat, s'aconsegueixen estructures auxiliars de suport lleugeres, flexibles i adaptades a qualsevol circumstància.

Així mateix, les noves estructures o elements auxiliars de suport i ancoratge havien de complir una sèrie de característiques i requisits, comuns a tots els casos:

- El sistema de presentació o instal·lació del monument ha de respectar i seguir el mateix sistema concebut originalment, sempre i quan sigui segur i estable.
- Ha de permetre situar i col·locar tots els elements integrants del monument tal com estaven originalment concebuts.
- L'estructura auxiliar ha de permetre la instal·lació de l'obra en qualsevol espai. D'aquesta manera es facilita que l'obra pugui muntar-se en espais alternatius o ser deixada en préstec per a exposicions.
- L'estructura auxiliar ha de ser autoportant o, almenys, ser el més autònoma possible, és a dir, s'ha de poder instal·lar i exposar el conjunt prescindint d'ancoratges al mur de l'espai que l'acull. Aquest requisit és a causa que determinades esglésies estan catalogades i protegides com a *Monument historique* i, segons la legislació francesa, no poden ser modificades o alterades, i això inclou fer forats en els murs (caragols, visos...).
- L'estructura ha d'estar mecanitzada per poder facilitar el procés de muntatge/desmuntatge.

9

10

11

[9 i 10] Estructura auxiliar de suport del monument de Bulatnera.
 [11] Monument de Planès. Sarja lliure en disposició d'arc de triomf
 (Fotografies: V. Roonthiva).

- Ha de ser un element que permeti la seva manipulació i el seu muntatge/desmuntatge in situ.
- No han de caldre eines o instrumental de muntatge/desmuntatge complexos, ni tampoc de personal qualificat.
- Finalment, l'estructura ha de poder ser desmuntada en unitats més petites i senzilles per a l'emmagatzematge.

CASOS PARTICULARS: ELS SISTEMES DE MUNTATGE DELS MONUMENTS DE PLANÈS, CALMELLA I LA TOR DE QUEROL

Els següents casos pràctics de sistemes de presentació mostren el denominador comú de ser exemples que no

han conservat les seves estructures auxiliars de suport originals. Les solucions aportades també coincideixen en el tipus de material emprat per a la construcció de les estructures noves, adaptades a la tipologia estructural de cada cas, tot i que en el cas de La Tor de Querol s'han combinat dos sistemes de dos fabricants diferents: Norcan®-Metrikal® i Chassitech®. Així mateix, cal dir que en tots els casos les estructures auxiliars de suport s'han dissenyat en col·laboració amb els enginyers i tècnics de les respectives empreses i els conservadors-restauradors, i la seva fabricació ha estat realitzada per un conservador-restaurador especialitzat en estructures.

MONUMENT DE LA MARE DE DÉU DE PLANÈS (CONFLENT)

DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT

La petita i singular capella romànica de la Mare de Déu de Planès, ubicada a la comarca del Conflent, conserva l'element principal del que devia ser un conjunt de "casa de reserva" més gran. Probablement és una obra de finals del segle XVIII. ^[11]

Es tracta d'un monument de tipologia d'arc de triomf simple, del qual tan sols ha arribat una tela de tipus sarja, pintada al tremp per una de les cares, de forma lleugerament rectangular, amb la part superior coronada per un semicercle i una obertura d'arc de mig punt al centre, per on s'obria la visió del tabernacle o sagrari al capdamunt d'una escala.

Aquesta sarja (354,6 x 338 cm) tancava el frontis d'una escenografia més complexa. La tela en forma d'arc presenta una iconografia senzilla, que consisteix en la representació dels instruments de la Passió, i amb dos soldats romans flanquejant l'obertura. A la part superior i de mig cos, l'*Ecce Homo* presideix tota la composició.

La sarja, una tela lliure, se subjectava mitjançant un llistó de fusta lligat amb vetes –no conservades– per la part superior i que permetia mantenir i suspendre en vertical l'obra. Aquest llistó, a la vegada, permetia ancorar la tela, subjectant-la a la volta de l'església mitjançant un sistema de cordes i politja. Tots els elements originals que feien la funció de subjectació i ancoratge es van perdre i no s'han conservat i, per tant, durant la intervenció de restauració, duta a terme en el període 2014-2015 als tallers del CCRP, es van haver de concebre i construir-ne de nous.

DESCRIPCIÓ DEL SISTEMA DE SUBJECCIÓ I PRESENTACIÓ

El nou sistema de presentació va tenir en compte que l'església d'on prové la tela està catalogada com a *Monument historique*, per tant, qualsevol solució d'instal·lació havia de passar per idear un element de presentació autònom, sense la necessitat de foradar els murs per ancorar l'obra, atès que l'espai ja no presentava els elements originals d'ancoratge (bagues, politja...).

El fet que aquest monument només hagi conservat una tela va facilitar la proposta de presentació que, en definitiva, passa per una solució basada en el sistema original, i que consisteix en subjectar la sarja per tot el perímetre de la seva vora superior mitjançant una barra telescòpica, de secció quadrada i d'alumini anoditzat Norcan®-Metrikal®. A la part central de la barra telescòpica sobresurt un perfil corbat, amb la mateixa forma semicircular de la part superior de la sarja. Dels extrems surten sengles perfils que poden arribar a mesurar 640 cm en total, si s'estenen en ambdues direccions –l'amplada de l'espai on va ubicat el monument és de 500 cm–. Aquests perfils, regulables, tenen la funció de fer pressió contra els murs laterals de la capella i, d'aquesta manera, el conjunt pot quedar fix i mantenir la tela lliure en posició vertical.

La tela queda subjecta a l'estructura auxiliar mitjançant uns suplementes a mode de bandes que prèviament va col·locar una restauradora. Aquest suplement està fet amb tela sintètica de polièster, adherida amb BEVA® Film, a la qual

prèviament se li han cosit fragments de Velcro® per on es lliga la tela a la barra telescòpica. Els suplementes presenten una mida que s'adapta a la forma del semicercle i permet una tensió adequada de la sarja. [12] i [13]

[12] Procés d'instal·lació de l'estructura auxiliar de suport i del monument a la capella de l'Hospici d'Illa.

[13] La sarja del monument de Planès lligada a l'estructura auxiliar de suport mitjançant Velcro® (Fotografies: V. Roonthiva).

Cal dir que aquesta proposta ha resultat un sistema adaptable a qualsevol espai, atès que la presentació actual del monument de Planès no és dins de la capella d'on prové, sinó que s'instal·la a la capella de l'Hospici d'Illa (Rosselló) amb motiu de l'exposició temporal. Per raons òbvies, s'ha hagut de fer una adaptació del sistema d'ancoratge, el qual també presenta la característica de ser un sistema que no fa servir visos per fixar el conjunt i aprofita els elements arquitectònics existents i presents de la capella per subjectar-se. Per tant,

[14] Monument de Calmella, muntat provisionalment als tallers del CCRP (Fotografia: Dinh Thi Tien).

s'ha resolt la fixació i instal·lació del conjunt a l'espai fent servir un forat antic present a la balconada de la capella, passant a través d'ell una subjecció a mida, fabricada també amb perfil d'alumini, que actua a manera de "grapa" que sosté el conjunt; s'aconsegueix d'aquesta manera mantenir i presentar el monument en la seva posició vertical.

MONUMENT DE SANT FELIU DE CALMELLA (ROSSELLÓ)

DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT

El monument procedent de l'església de Sant Feliu de Calmella, ¹⁴ petit vilatge de les Aspres (Rosselló), constitueix un dels conjunts més sencers que es conserven al departament. És probable que sigui una obra de finals del segle XVIII, destinada a un espai més gran (altar major?) i reaprofitada posteriorment per a un espai més reduït (capella lateral del costat de l'Evangeli), tal com indiquen les modificacions de format i dimensions que s'hi van efectuar en un moment indeterminat.

Restaurat als tallers del CCRP l'any 2015, està format per cinc teles de gran format, de tipus sarja, i per dues teles mitjanes, totes pintades directament al tremp sense capa de preparació i per una sola cara.

Devia ser un monument estructuralment de tipologia mixta, que combinava teles lliures amb teles amb bastidor. Malauradament, no es conserven els bastidors. La disposició

de les sarges en plafons delimitaven un espai tancat, a manera de pavelló: a banda i banda de l'entrada del monument dues teles formen el frontis exterior (120 x 290 cm cadascuna), amb la representació de dos soldats romans que custodien la "casa de reserva", vestits a la moda del segle XVIII. Als dos laterals de la caixa es desenvolupen sengles escenes narratives: a l'esquerra hi apareix l'escena de la *Flagel·lació* (408 x 290 cm) i a la dreta, la *Coronació d'espines* (416 x 290 cm). El conjunt queda coronat per la part superior amb una sarja que es col·locava en posició horitzontal (335 x 242 cm) entre les dues teles laterals. Aquesta tela va ser pintada amb un cel estrellat, presidit pel Sol i per la Lluna.

Al fons del monument, es disposen dos estendards o teles decorades (104 x 152 cm cadascuna), penjades per la seva part superior a manera de tela lliure, amb tota la simbologia de la Passió, i que tenien la funció d'amagar o tapar el retaule de la capella.

La distribució dels elements de l'interior és canònica, és a dir, al mig de l'escenografia creada per les teles s'hi col·locava l'escala o esglaons de fusta i, al capdamunt d'aquesta i a sobre de la taula d'altar del retaule amagat, el tabernacle o sagrari.

La disposició del monument i la ubicació exacta dins de l'església va poder ser determinada gràcies a una fotografia antiga facilitada per un veí.

DESCRIPCIÓ DEL SISTEMA DE SUBJECCIÓ I PRESENTACIÓ

La instal·lació i el disseny de l'estructura auxiliar de suport va ser condicionada per les reduïdes dimensions i la forma arquitectònica de la capella, força irregular i molt ajustada per les mides del conjunt, que com ja s'ha esmentat, va haver de patir per aquest motiu una readaptació de format en un moment indeterminat.

En aquest cas, es va idear una estructura auxiliar de suport autoportant i autònoma, realitzada amb perfils d'alumini anoditzat Norcan®-Metrikal® de 4,5 x 4,5 cm, a manera de carcassa o caixa, però també d'un gran bastidor que permetés fixar les teles al damunt. Per tant, la capella havia d'acollir, en tot el seu volum i superfície, una estructura rectangular, prou estable per aguantar-se per si mateixa i prou forta per subjectar les cinc grans sarges.

Aquesta estructura va plantejar des d'un inici dos interrogants. La primera qüestió era saber en quin moment s'havien de fixar les teles a l'estructura –abans, durant o després del muntatge de l'estructura–, i la segona era de quina manera o amb quin sistema es fixaven les sarges a l'estructura/bastidor.

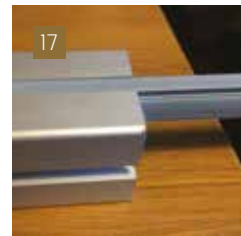
Doncs bé, per a la primera pregunta, es va veure que era millor muntar per unitats, és a dir, muntar individualment cada sarja en el seu bastidor d'alumini i, posteriorment, unir totes les parts en la disposició original. Això volia dir que el disseny de l'estructura havia d'incloure un sistema d'unions

[15 i 16] L'estructura de suport auxiliar de Calmella permet el muntatge individual de cada sarja (Fotografies: V. Roonthiva).

entre les sarges/estructures que no havia d'interferir en el sistema de fixació de les teles al bastidor. D'aquesta manera, cada unitat o part presenta l'avantatge de ser en si mateixa una estructura auxiliar (o bastidor) autoportant i autònoma, és a dir, que es manté per si mateixa, sense necessitat d'ancorar-la o unir-la amb l'estructura immediata. [15 i 16]

Quant a la segona qüestió, es va resoldre aprofitant els avantatges que oferien els perfils d'alumini amb els que es construeix. Aquests són de secció quadrada, i en aquesta referència presenten una característica estria que recorre tot el llarg del perfil per les seves quatre cares, que serveix per realitzar unions de perfils o altres complements. Per tant, s'utilitza aquesta estria longitudinal per fixar amb sistema clip (*clipser*) la sarja al bastidor d'alumini mitjançant segments de PVC gris anomenats obturadors,¹ que han estat prèviament segmentats a la mida necessària (10-14 cm).

Aquest sistema de subjecció té l'avantatge de permetre una ràpida operació de muntatge i desmuntatge de les sarges, a més de facilitar una tensió correcta en tot el seu perímetre. Per tant, el principi utilitzat per a la

[17] Obturador dins d'un perfil d'alumini anoditzat.
[18] Les sarges del monument amb les bandes col·locades.
[19] Els obturadors funcionant com a clips, subjectant les teles a l'estructura d'alumini (Fotografies: V. Roonthiva).

20

fixació és el mateix que es fa servir quan al taller es col·loca i es tensa una tela en un teler d'alumini.² Per poder aplicar aquest sistema, els restauradors van adherir prèviament a les sarges, bandes de tela sintètica de polièster, per les quals se subjecten a l'estructura. [17 - 19]

Cal dir que l'estructura auxiliar de suport i la mateixa tela del soldat de la dreta es van haver d'adaptar a l'espai irregular que ocupen, a sobre dels esglaons de l'altar major. L'estructura es va haver de fer amb un perfil adaptat i esglaonat en el perímetre inferior, fent que en aquesta part la tela quedés lliure, sense subjecció, descansant a sobre dels esglaons, prèvia col·locació d'un film aïllant.

Finalment, els dos estendards se situaven al fons del monument, amagant el retaule de la capella, penjant-los a l'estructura amb un sistema d'imants. [20]

MONUMENT DE SANT ESTEVE DE LA TOR DE QUEROL (ALTA Cerdanya)

DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT

El conjunt de l'església de Sant Esteve de La Tor de Querol va ser completament restaurat durant el període 2014-2015. [21]

21

[20] El monument de Calmella instal·lat en la seva ubicació original.

[21] El monument de la Tor de Querol instal·lat en la capella de l'Hospici d'Illa (Fotografies: V. Roonthiva).

El monument, de tipus pavelló, està datat al segle XVIII, però amb modificacions posteriors. Està format per cinc teles lliures de gran format, de tipus sarja, les quals anaven penjades per l'extrem superior, mitjançant unes vetes o agafadors cosits al perímetre de la vora. Es passaven per les vetes unes barres de fusta, que a la vegada es penjaven amb politges als murs de la capella.

La disposició original de les teles forma un espai rectangular tancat. A diferència del conjunt de Calmella, no hi ha la tela superior que cobreix el monument.

La gran tela de la façana, la més gran de tot el conjunt (587 x 505 cm), és un rectangle que presenta un acabament per la part superior en forma de semicercle i una obertura en forma d'arc de mig punt al centre, imitant les dovelles d'una arquitectura. L'arc està flanquejat per dos soldats romans vestits anacrònicament. A l'espai superior del semicercle presideix un *Sant Sopar* i, a banda i banda d'aquesta escena, s'hi representen emmarcats dins de sengles cercles, els episodis de l'*Oració de l'hort* (esquerra) i *Crist portant la creu* (dreta). Les escenes narratives es complementen amb els instruments de la Passió.

Lateralment es disposen dues escenes més, la *Flagel·lació* a l'esquerra, i la *Coronació d'espines* a la dreta (350 x 340 cm cadascuna). Al fons, tanca la composició una tela amb el tema de la *Crucifixió* (237 x 274 cm).

El conjunt conserva el tabernacle original però, malauradament, ha perdut els esglaons que hi anaven al bell mig.

També acompanya el monument un estendard, pintat per les dues cares de la tela amb la representació de dos bustos de personatges desconeguts.

L'estendard és l'únic element del qual no se sap la ubicació exacta dins del conjunt, tot i que anava penjat i suspès per facilitar la visió de les dues cares pintades.

DESCRIPCIÓ DEL SISTEMA DE SUBJECCIÓ I PRESENTACIÓ

Ens trobem davant un conjunt que, per una banda, ha perdut les barres amb les que es penjaven les sarges i, per una altra, és un monument que va associat a un determinat espai arquitectònic, d'on per mitjà de politges ancorades als murs es penjaven les teles. En qualsevol dels casos, el monument requeria noves barres, però també una estructura auxiliar de suport d'on penjar-les, atès que abans de ser retornat al seu lloc d'origen, havia de ser exposat temporalment a la capella de l'Hospici d'Illa, on actualment està instal·lat.

Les sarges s'han disposat tal com devien fer-ho en el seu emplaçament original, conformant un espai rectangular i tancat, a manera de pavelló.

Les barres de fusta originals que devien subjectar les sarges han estat substituïdes per barres de secció cilíndrica d'acer inoxidable, d'1,5 cm de diàmetre i de la mateixa longitud que les mides de les teles. Així, les sarges queden suspeses per la seva part superior, a manera de cortinatge.

Per poder penjar el conjunt, es requeria dissenyar i fabricar una estructura auxiliar de suport prou gran per instal·lar les cinc teles, però també prou resistent i ferma per poder subjectar-les amb seguretat. Malgrat les grans dimensions de les sarges, aquesta estructura s'havia de dissenyar com un element autoportant i autònom, lliure de qualsevol ancoratge o subjecció que requerís perforar els murs o la volta de la capella de l'Hospici, atès que es tracta d'un *Monument historique*.

Després de diverses propostes, l'estructura auxiliar final resultant obeeix a grans trets a la idea inicial, tot i que s'ha simplificat al màxim possible l'articulació i organització estructural, obtenint una carcassa discreta, lleugera i resistent, apta per ser muntada en qualsevol espai. **22 - 26**

L'estructura auxiliar, fabricada in situ, amb perfils d'alumini anoditzat Norcal®-Metrikal®, presenta una morfologia cúbica en planta rectangular per tal d'aconseguir la disposició en pavelló del monument. Les dimensions de l'estructura (490 x 365 x 500 cm), superiors a les mides absolutes del conjunt, permeten moure i situar les dues teles laterals i la tela de fons en la distància òptica i perspectiva desitjades, és a dir, allunyar-les o apropar-les en relació a la tela del frontis, per tal de donar més o menys profunditat i perspectiva a les escenes, però permetent a la vegada una correcta visió de les escenes laterals, resultant un conjunt equilibrat i de lectura comprensible pel visitant.

Finalment, un cop muntada l'estructura auxiliar, les teles es penjaren mitjançant cables d'acer d'1,8 mm de diàmetre i un sistema de suspensió Chassitech® amb uns ganxos de subjecció que permeten regular l'alçada desitjada de la sarja.

CONCLUSIONS

Els monuments de Dijous Sant de la Catalunya del Nord constitueixen sens dubte un conjunt d'obres singulars i úniques en el context europeu i, en la conjuntura actual, és d'admirar la implicació i l'esforç de l'administració pública local en la recuperació i valorització d'un patrimoni oblidat que estava condemnat a perdre's irremeiablement. D'altra banda, aquest esforç encara és més encomiable, si destaquem el caràcter temporal i efímer dels monuments, amb tot el que això implica, concebuts i destinats per a una litúrgia catòlica avui perduda i socialment oblidada. Posar al dia i tornar

22

[22] Estructura auxiliar de suport del monument de La Tor de Querol.
 [23] Les sarges lliures penjades a l'estructura; vista general des de la part posterior.
 [24] La part superior de la sarja del frontis, suspesa mitjançant uns perfils verticals.
 [25] El monument de La Tor de Querol, amb disposició de tipus pavelló. Les teles queden suspeses a l'estructura mitjançant cables d'acer (Fotografies: V. Roonthiva).

23

24

25

26

[26] Detall del sistema de suspensió: una barra d'acer travessa les vetes de les sarges, i uns cables d'acer i els ganxos de suspensió mantenen el conjunt suspès a l'estructura (Fotografies: V. Roonthiva).

a contextualitzar aquests tipus d'obres ha requerit un exercici pedagògic i de sensibilització immens, socialment i administrativa.

Les característiques estructurals i tipològiques d'aquesta arquitectura efímera han estat un repte per al conservador-restaurador, el qual, amb escassa referència de casos anàlegs i amb manca de bibliografia específica, ha hagut d'enfrontar-se a una sèrie de problemàtiques particulars derivades del format i de la tipologia, aportant propostes i solucions, moltes d'elles derivades d'experiències prèvies en altres camps, tenint en compte tots els condicionants que van implícits en la conservació preventiva de les obres, però també en la instal·lació i exhibició, així com dels espais propis que les acullen.

Així mateix, l'elecció d'un determinat material –perfils d'alumini anoditzat– també és fruit de l'experiència i de la seva aplicació en altres especialitats –taules i retaules de fusta–, la qual cosa permet la concepció i fabricació, per part del mateix conservador-restaurador, d'estructures auxiliars de suport adaptades a les exigències d'espai i a la tipologia particular de cada monument. Cal destacar l'estreta col·laboració entre els diferents agents implicats en el projecte, i no s'ha d'oblidar que les propostes dels conservadors-restauradors i el disseny de les estructures amb aquest tipus de perfil, des de les més senzilles fins a les més complexes, i per tal de garantir l'estabilitat i seguretat de les estructures, han estat prèviament validats gràcies als càlculs físics i mecànics realitzats per l'àrea tècnica de les empreses que han subministrat els materials.

BIBLIOGRAFIA

BOGGERO, F.; SISTA, A. *Il gran teatro dei cartelami: scenografie tra mistero e meraviglia*. Milano: Silvana, 2013, p. 216. ISBN 978-88-366-2643-4.

CARLO RUATA, J. I.; LOZANO LÓPEZ, J. C. "Los monumentos de Semana Santa en Aragón (siglos XVII-XVIII)". *Artigrama*. Zaragoza: núm. 19, 2004, p. 95-137. ISSN 0213-1498.

CENTRE DE CONSERVATION ET DE RESTAURATION DU PATRIMOINE. "Monuments": les décors de la Semaine Sainte [En línia]. CONSEIL DÉPARTEMENTAL DES PYRÉNÉES-ORIENTALES. <<http://www.ledepartement66.fr/1600-monument-semaine-sainte.htm>> [Consulta: 14 octubre 2016].

MATHON, Jean-Bernard (ed.). *Monuments et décors de la semaine sainte en Méditerranée. Arts, rituels, liturgies*. Toulouse: Université Toulouse II-Le Mirail, 2009, p. 349. ISBN 2-912025-53-1.

MERCADER SAAVEDRA, Santiago. *Els monuments de Setmana Santa de la catedral de Barcelona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, p. 343. ISBN 978-84-9883-810-7.

ROONTHIVA, Voravit. *Els retaules de fusta policromada in situ a Catalunya i al Rosselló. Sistemes de presentació del suport i muntatge. Metodologia, materials i conservació preventiva* (treball final de màster). Barcelona: Universitat de Barcelona, 2016. Inèdit.